

Dag van de Kinderspiritualiteit 2018

Introductie door Liesbeth Vroemen: 'Ruimte voor het innerlijk van kinderen'

Waar zat u met uw hoofd toen u onderweg was hier naartoe? Misschien hebt u zich zitten afvragen of u de Diaconessenkerk makkelijk zou kunnen vinden, of u op tijd zou zijn. Maar misschien hebt u ook nagedacht over de vraag: 'Wat zijn dat eigenlijk voor mensen, wat bedoelen ze met spiritualiteit en zou dat een beetje rijmen met wat ik eronder versta?'

'Spiritualiteit' is wat in de filosofie wel genoemd wordt een 'wezenlijk betwist begrip'. We gebruiken het woord, het lijkt ergens op te slaan, we hebben het gevoel dat we weten wat het is, totdat we gaan proberen het te omschrijven en die poging dan vergelijken met wat anderen zeggen. Het is een begrip dat het in zich heeft eindelijk te worden, en waarvan we dat ook weten. En dat heeft er onder meer mee te maken dat we er iets mee willen. Het is daarmee ook een begrip dat zich steeds ontwikkelt. De betekenis verschuift. 'Democratie' is ook zo'n begrip. Of 'kunst'. Maar 'spiritualiteit' ontglipt ons misschien nog meer omdat het, zoveel weten we dan wel, altijd gaat over onze betrekking tot 'dingen die ons overstijgen'. Je hebt het dus per definitie over iets wat je niet kunt bevatten.

Voor onze zoektocht vandaag wil ik het begrip afbakenen. Want ik wil er iets mee. Niet met het woord, maar met waar dat woord voor mij over gaat. In onze tijd zie ik een aantal definities van spiritualiteit waarvan ik voorstel dat we er afstand van nemen. Spiritualiteit wordt sterk 'vereconomiseerd' en 'vertechniekt'. U volgt een cursus, liefst een dure, en aan het eind kunt u het, en hebt u het. En dat maakt u dan gelukkiger, u hebt meer regie over uw leven of u wordt productiever.

Op de agenda van de Maand van de Spiritualiteit bijvoorbeeld wordt deze dag aangekondigd tussen allerlei andere activiteiten en mijn aandacht werd getrokken door een 'Cursus succesvol afvallen met behulp van spirituele technieken'. Meer dan wat er op de site stond weet ik er niet van, dus het is makkelijk de grond in boren zo, maar het klinkt mij in de oren als een typisch voorbeeld van 'spiritualiteit die wordt ingezet om...' En dat is nou net wat de grote spirituele tradities ons afraden. Spiritualiteit is niet bedoeld om succes te hebben met iets.

Ook voor kinderen worden spirituele vormen en 'technieken' veelvuldig ingezet omwille van iets anders. Ze worden er rustig van, of hun leerresultaten gaan omhoog. Ik ben er niet tegen dat kinderen rustiger worden of dat ze het goed doen op school, maar ik stel voor dat we zo vandaag niet kijken naar de spiritualiteit van kinderen. We willen er geen aandacht aan geven omdat het iets oplevert, maar omdat het er is. Omdat we recht willen doen aan wie kinderen zijn. En aan dat wat ons allen overstijgt.

Als ik spiritualiteit zelf moet omschrijven heb ik in ieder geval het woord 'Ziel' nodig. Ook daarvan weten we niet precies wat het is. Het is in ieder geval niet iets waarover

ik 'de regie' heb. Voor mij betekent het woord 'ziel' iets wat ten diepste bij mij hoort, maar niet alleen van mij is. De ziel is niet 'ik'. De ziel is groter dan ik en verbindt mij met dat wat ons allemaal overstijgt.

En om een spreuk van Augustinus vrij te vertalen: 'Als je het begrijpt, is het geen spiritualiteit'. Dat is een goede gedachte om vandaag bij de hand te houden: als je het begrijpt, is het geen spiritualiteit.

Maar laten we de blik nu gauw richten op een kind. Daar gaat het ten slotte om. Ik neem u daartoe mee naar een zomer.

De zesjarige Daan brengt zijn zomervakantie door op een boerderijcamping in de Achterhoek. Er zijn daar bloemenweitjes, slootjes, stukjes bos en veel andere kinderen. En geen animatieprogramma met een clown die je om 10 uur 's morgens bij je tent komt lastigvallen. Op een avond is er wel een enigszins excentrieke meneer van de Vlinderstichting die iets komt vertellen over nachtvlinders. Als de duisternis valt, rond half 11, neemt hij de kampeerders die geïnteresseerd zijn mee naar een veldje waar hij een groot wit scherm heeft opgesteld, met een lamp erop gericht. Daan gaat mee, en ik ook.

We zitten met een stuk of twintig mensen op bankjes en campingstoeltjes rond het scherm en kijken hoe piepkleine vlinders op het licht afkomen. Fraaie exemplaren worden door de man van de Vlinderstichting in een doorzichtig potje gestopt en gaan rond. Hoofden buigen zich over de potjes, er wordt zacht gepraat en gelachen in de stille zomernacht. En de hele tijd heeft Daan een brede glimlach op zijn gezicht. Hij kijkt rond naar zijn nieuwe vakantie vriendjes en de grote mensen en naar het scherm en naar het kampeerterrein dat in duisternis gehuld is. Dan slaat hij zijn armen om zijn vader heen, geeft hem een kus en zegt: 'Dankjewel dat dit mocht.'

Ik geloof dat Daan mij een inkijkje gaf in zijn spiritualiteit. Hij beleefde een magisch moment, hij zat er helemaal in, en de grenzen tussen 'ik' en alles om hem heen waren doorlatend. En hij was zich ervan bewust dat het bijzonder was. Waarom noem ik dat spiritualiteit? Dat is natuurlijk allereerst een intuïtie. Maar erover doordenkend zie ik dat mijn waarneming naadloos aansluit bij de opvatting van spiritualiteit als 'relationeel bewustzijn'. Ik geef hem vast weg, ik vertel u zo waar deze omschrijving vandaan komt, maar hier hebt u hem vast: spiritualiteit heeft te maken met het beleven van verbinding met anderen, met de aarde, met je eigen innerlijk en met 'dat wat ons overstijgt. Gepaard aan het besef dat dat bijzonder en belangrijk is.

De laatste twintig jaar heeft onderzoek naar kinderen en hun spiritualiteit een grote vlucht genomen, dat stemt eigenlijk op zich al optimistisch. Die huidige stroom aan onderzoeken en publicaties is in grote mate schatplichtig aan het werk van een Schot, David Hay, die in de jaren '90 uitgebreid onderzoek deed². Niet alleen overigens, hij werkte onder meer nauw samen met de psychologe Rebecca Nye die gesprekken voerde met een groep Engelse kinderen, zesjarigen en tienjarigen. Dat alles resulteerde in een boek, *The Spirit of the Child*, waar zo'n beetje ieder later onderzoek op teruggrijpt. Niet dat er eerder helemaal geen onderzoek is gedaan naar kinderspiritualiteit, maar tot dan toe hield het niet over en bovendien was het werk van David Hay op een aantal punten anders.

Ten eerste koppelt hij spiritualiteit uitdrukkelijk los van godsdienst. Je kunt godsdienstig zijn maar nauwelijks met spiritualiteit bezig. Je kunt met spiritualiteit bezig zijn zonder godsdienstig te zijn. Het is vaak met elkaar verweven, maar het is niet hetzelfde. Je moet dus ook, als je de spiritualiteit van een kind wilt leren kennen, er niet vanuit gaan dat ze die uiten in religieuze taal. Tot dan toe was dat wel gangbaar. We vragen, simpel gezegd, hoe ze denken over God. Hebben ze het niet over God, dan zijn ze niet spiritueel. Dit is een belangrijke stap. Ik zie dat ook in mijn werk. Ik kom veel tegen dat leerkrachten zeggen 'de meeste kinderen zijn helemaal niet bezig met spiritualiteit'. Als ik dan vraag waar ze dat uit opmaken, is het antwoord vaak: 'Ze hebben het nooit over God en ze krijgen dat van thuis ook niet mee'. Het is belangrijk dat we leren zien dat 'het hebben over God' niet hetzelfde is als 'met spiritualiteit bezig zijn.'

Ten tweede – ook dat is nieuw aan het werk van David Hay - bekijkt hij kinderspiritualiteit als iets eigens. De spiritualiteit van kinderen is niet een soort onaf voorstadium van de spiritualiteit van een volwassene, of een voorbereiding daarop. Hij probeert het uitdrukkelijk te bekijken als iets wat voor een kind in het hier en nu van wezenlijk belang is, zonder het te beoordelen vanuit een volwassen idee van waar het heen moet. Dat opent de deur naar heel andere onderwerpen dan in studies over volwassen spiritualiteit. Om een voorbeeld te noemen: denkbeeldige vriendjes. Heel veel kinderen hebben die, en er is onderzoek gedaan naar hun spirituele betekenis.

Ten derde, daarmee verbonden, legt hij in zijn onderzoek een zwaar accent op wat kinderen zelf zeggen. Gesprekken met kinderen, en daarnaast gesprekken met volwassenen over herinneringen aan hun kindertijd, vormen het hart van het onderzoek.

Terug naar de vraag: Maar waar hebben we het dan eigenlijk over? Waarnaar vragen de onderzoekers in hun gesprekken met kinderen? Waarover willen ze hen aan de praat krijgen? Voorafgaand aan de gesprekken met kinderen 'sorteerde' David Hay de dingen die in verschillende spirituele tradities wezenlijk zijn. Hij maakt er drie hoofdthema's van. Drie dingen die in allerlei vormen in spirituele tradities van belang zijn, en die elkaar in evenwicht houden:

- Besef van mysterie (verwondering, ontzag, bespeuren dat er iets is wat groter is dan jij).
- Besef van waarde (met hoofd en hart weten dat iets goed, mooi, onrechtvaardig, waar is).
- Aandacht en in het hier-en-nu zijn ('awareness').

Het valt meteen op dat deze drie thema's voor volwassenen vaak dingen zijn waaraan gewerkt moet worden. Jonge kinderen zitten hier al. In het hier en nu, vol verwondering en met een bijna fysiek gevoel voor wat mooi en goed is en wat niet. Uit de gesprekken met kinderen kwam bovendien dat er een onderliggend iets is, iets wat fundamenteeler is dan die drie thema's, en dat is 'relationeel bewustzijn': ervaren dat je verbonden bent met anderen, met de wereld/de aarde, met je eigen innerlijk en met het Hogere/God. En niet alleen die verbinding ervaren, maar je ervan bewust zijn dat dat belangrijk en bijzonder is. Zoals bij Daan: 'Dankjewel dat dit mocht'.

In alle gesprekken met kinderen kwam 'relationeel bewustzijn' aan de oppervlakte. Met andere woorden: geen kind is on-spiritueel. Maar niet alle kinderen zijn als Daan. Relationeel bewustzijn ziet er bij ieder kind anders uit. Ieder kind heeft als het ware een grondtoon, een kenmerkende 'stijl'. En die is niet per se altijd aangenaam en dromerig en fijn. Spiritualiteit heeft verschillende gezichten. Dat is een belangrijke gedachte. Omdat die gedachte ons ervoor behoedt dat we maar een deel van de spiritualiteit van kinderen willen zien; er een soort norm aan hangen. Bijvoorbeeld doordat je denkt: 'hebben ze het niet over God dan zijn ze niet spiritueel'. Of ook: 'Zijn ze niet hoogsensitief dan zijn ze niet spiritueel'. Of wat je plaatje ook maar is.

Voor Daan is een grondtoon wellicht 'dankbaarheid'. Een heel andere grondtoon bespeur ik bij Tobias. Tobias is 7 als ik hem spreek over hoe hij vaak niet kan slapen. Tobias denkt veel na over de grote vragen van het leven. Over waar alles vandaan komt en waarom er oorlog is. En vooral over de dood. Dat thema houdt hem extra bezig sinds zijn 70-jarige buurman overleden is. Dat is nu een half jaar geleden. 'Ik kan vaak niet goed slapen', vertelt Tobias. 'Dat komt omdat ik aan Kees moet denken. Eigenlijk denk ik altijd aan Kees, zelfs als ik niet aan hem denk. Aan dat hij ... nou ja, dat woord. En ik denk ook aan Joke. Hoe moet dat nou, dat ze nou alleen is. En dan ben ik verdrietig en dan denk ik waarom denken de andere mensen niet meer aan Kees? Ik denk nog wel aan hem.'¹³

Ik denk dat voor Tobias een grondtoon 'worstelen' is. Hij is intens in de weer met de vragen en het tegen-grenzen-aanlopen in zijn eigen innerlijk. Hij is niet meer of minder spiritueel dan Daan. Hij heeft een andere handtekening. Het is een goede oefening om u bij de kinderen met wie u werkt af te vragen: wat is hun spirituele grondtoon? Niet om ze een etiket op te plakken. Het gaat om iets dynamisch, en bovendien kunt u het gewoon mis hebben. Maar de vraag stellen is wel: op een nieuwe manier naar een kind kijken.

Maar nu de vraag: is er een ruimteprobleem? Is er te weinig ruimte voor het innerlijk van kinderen? Wat voor ruimte heeft het innerlijk dan nodig? Op welke manier beknotten wij dat? En is dat iets van onze tijd? Het is wellicht romantisch gedacht, dat het vroeger beter zat met die kinderspiritualiteit. In de aanloop naar deze dag schreef mij een oud-onderwijzer, inmiddels 80+:

'Dag Liesbeth,
ik vind het prachtig, dat jullie zo'n expliciete aandacht hebben voor het *innerlijk* van kinderen. Zelfs voor ouders kan dat een onbegrepen gebied zijn; ik ga mezelf maar na...

Nu ik oud(er) ben, realiseer ik me dat ook pas tegenover m'n eigen --volwassen-- kinderen.

En als ik terugga naar m'n eigen kindertijd zie ik, dat er toen niet zo'n aandacht voor was.

Gelukkig, dat er op dit terrein groei is in opvattingen en aandachtsgebied.

Hartelijke groet, en succes gewenst voor jou en je team.'

De twintigste eeuw geldt als de eeuw van het kind. We zijn kinderen serieuzer gaan nemen, we hebben de rechten van het kind geformuleerd en kinderen hebben op allerlei manieren hun eigen ruimte gekregen. Maar die 'ontdekking' van het kind heeft als keerzijde dat kinderen ook ontdekt zijn als consument, en als doelgroep, of wellicht liever: doelwit van reclame. Kinderen zijn op een nieuwe manier

economisch interessant geworden. Er valt aan ze te verdienen. Er is rond de doelgroep 'kinderen' een hele industrie ontstaan van dingen die bedoeld zijn als verslavend en onbenullig. Want dan koop je vaker wat. En dat brengt met zich mee dat de innerlijke ruimte van kinderen bezet gebied wordt, volgestort met must-haves en lifestyle.

Kinderen ervaren ook al vroeg hoe zeer onze samenleving gericht is geraakt op perfectie, onze obsessie met succes, mooi zijn, druk zijn, en het super naar onze zin hebben. Onlangs kwam uit een internationaal onderzoek onder jongeren naar voren dat zij veel meer dan twintig jaar geleden de druk ervaren om perfect te zijn, en dat ze daar vaker op stuk lopen.⁴

De Poolse socioloog en filosoof Zygmunt Bauman, die veel geschreven heeft over de consumptiemaatschappij en wat dat met mensen doet, zegt dat de kindertijd een tijd geworden is waarin we voorbereid worden op 'jezelf verkopen'. Ook op school. Die gerichtheid op buitenkant, je verkopen, perfectie verdringt de bewegingsruimte van de ziel. Die kan niets met leuk, druk en succesvol.

Maar ook de fysieke ruimte van kinderen is in onze samenleving ingeperkt. U kent misschien het overzicht van de vrije-uitloop-ruimte van de achtjarigen uit een Engelse familie in 1926, 1950 en 2007: van 9 kilometer in 1926 naar pakweg 50 meter in 2007.⁵ Hoewel er grote verschillen zijn tussen landen (Engeland en Amerika maken het bont) is het algemene beeld in de Westerse wereld dat kinderen dramatisch veel minder buiten spelen en veel meer onder toezicht staan. Dat heeft niet alleen te maken met verstedelijking en autoverkeer. Het gaat er ook om dat we geen risico's meer willen, en geen kleerscheuren. Ook dat doet iets met spiritualiteit. Allereerst natuurlijk omdat je geen relatie met de natuur opbouwt door er filmpjes over te bekijken op je i-pad. Relationeel bewustzijn heeft fysieke interactie nodig. Maar ook omdat het lijf en de ziel samen op leren. Groeien is vallen, je bezeren, proberen, omgaan met risico, de energie van je eigen lijf en de krachten van je omgeving ervaren. Modderen hoort bij groeien. Wat mij betreft is 'modder' een belangrijk spiritueel begrip.

In het onderwijs en de zorg zien we al deze dingen terug. De lastige mix van prestatiedruk, efficiënt willen zijn, alles onder controle willen hebben en willen monitoren, de druk om 'het beste uit het kind te halen'. Maakbaarheid, evidence-based, opbrengstgericht, dat laat weinig ruimte voor de onzichtbare processen van de ziel. Volwassenen die met kinderen werken zouden regelmatig uit de actie- en interventiestand moeten komen, puur om de aandacht te richten op 'Wie zijn deze kinderen?' Maar het is lastig om uit die stand te komen.

Wat vinden kinderen hier zelf van? De laatste jaren zijn er zoals ik al zei vele interessante onderzoeken gedaan naar kinderen en hun spiritualiteit, en wat zij daar zelf over denken. Met thema's als 'belangrijke dromen', 'bidden', 'onzichtbare metgezellen' of 'levensvragen'. Er is een opvallend ding dat steeds naar voren komt: kinderen vinden het heel belangrijk, het hoort bij hun kern, maar ze denken dat de volwassenen om hen heen het niet zo belangrijk vinden. En hun leeftijdgenoten ook niet. Dat hun spirituele thema's kinderachtig worden gevonden, dat er geen tijd voor is, dat het niet cool is, of dat het niet past bij waar school of de maatschappij ze heen wil hebben.

In dat laatste konden ze wel eens gelijk hebben. Kinderen hebben op de een of andere manier door dat spiritualiteit haaks staat op wat onze samenleving belangrijk

vindt en daarom trekken ze zich ermee terug. Wij kunnen de hele samenleving niet even veranderen. We kunnen ons wel voornemen, dat we voor de kinderen om ons heen een volwassene zijn die hun spiritualiteit wil zien, ernaar wil luisteren, erbij wil zijn.

Tot slot. In Nieuw-Zeeland is er verplichte aandacht voor spiritualiteit in het basisonderwijs. In 2004 vond een onderzoek plaats naar hoe leerkrachten daar mee omgaan. Een Maori leerkracht vertelt het volgende verhaal.

'Een paar jaar geleden kwam een heel verlegen meisje bij ons in de groep. Ze sprak zelden en als ze wat zei kon je haar amper horen. Ze had heel weinig zelfrespect. Bij ons is het zo dat meisjes voorbereid worden op *Karanga*, een ceremonieel welkom aan bezoekers. Dat is een taak van meisjes waar we voor oefenen. Ik zag op tegen het moment waarop dit meisje aan de beurt was een bezoeker aan te kondigen, want ik wist dat ze ontzettend zenuwachtig zou zijn. Op een dag kwam er een bezoeker en verraste ze mij door te zeggen dat zij het welkom wilde doen. Ze slaat de doek om en gaat naar voren en ik herinner me dat ik zelf de zenuwen kreeg en dacht oh god ze gaat dadelijk in tranen uitbarsten.

Maar ze opent haar mond en ik hoor haar *Tupuna*, dat zijn haar voorouders, naar buiten komen. Zo ontzettend indrukwekkend. Naderhand heb ik haar omhelsd. Ik begon zelf haast te huilen. Ze had deze stem gevonden. Ongelofelijk. Het was niet haar stem, het was een vrouw uit haar lijn. Wij zijn geen familie, dus ik wist niet wie het was. Ze volgde gewoon haar gevoel. Ik stond naar haar te kijken en ze was gewoon opeens ergens anders en toen ze terugkwam zei ze: deed ik het goed?' Ik zei: 'Je klonk ontzagwekkend, ik kon je *Tupuna* horen.' Ze begreep wat ik bedoelde en het maakte haar niet bang ofzo. Ze straalde. Nadien, als er weer *Karanga* was, duwden andere kinderen haar naar voren.'⁶

Naar dit beeld kan ik uren kijken. Het ontroert me enorm. Er is van alles waar we het over zouden kunnen hebben bij dit verhaal, maar ik wil er een ding uithalen wat ik leer van deze leerkracht. Ze is betrokken bij de spiritualiteit van haar kinderen, ze heeft er een open oor voor. En dan dient zich een spannend moment aan en ze heeft geen idee wat het zal brengen. Sterker: het zweet staat haar in de handen, ze vreest dat dit kind onderuit zal gaan. En dan misschien wel een deuk oplopen in het toch al niet grote zelfvertrouwen. Ze kan van alles doen in deze situatie. Ingrijpen, bij de hand nemen, coachen. Maar wat ze doet is: ze laat. Met kloppend hart laat ze de dingen gebeuren. En daarmee opent ze de ruimte.

Met die gedachte wil ik voor nu afsluiten.

Daan en Tobias heten in werkelijkheid anders.

¹ De term 'essentially contested concept' is in 1956 geïntroduceerd door de Engelse filosoof Walter Bryce Gallie.

² David Hay en Rebecca Nye: *The Spirit of the Child* (revised edition), Londen 2006

³ Nagekomen bericht: Tobias is inmiddels 8, hij durft het woord 'dood' nu hardop uit te spreken en heeft me verteld dat hij met carnaval als 'de Dood' verkleed naar school gaat.

⁴ Zie Curran, T., & Hill, A. P. (2017). Perfectionism Is Increasing Over Time: A Meta-Analysis of Birth Cohort Differences From 1989 to 2016. *Psychological Bulletin*.

⁵ Zie <http://www.dailymail.co.uk/news/article-462091/How-children-lost-right-roam-generations.html#ixzz4jcWwGqs6>

⁶ Citaat uit: Deborah Fraser en Peter Grootenboer: Nurturing Spirituality in Secular Classrooms. *International Journal for Children's Spirituality*, jaargang 9 nr 3 (december 2004)